Vondrák, Václav

Vzkříšení českého písemnictví a českého spisovného jazyka koncem stol. XVIII. a počátkem stol. XIX. ; Dobrovský ; Básnická řeč ; Jungman a jeho odpůrci

In: Vondrák, Václav. *Vývoj současného spisovného českého jazyka.* Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a národní osvěty, 1926, pp. [40]-54

Stable URL (handle):
https://hdl.handle.net/11222.digilib/118642
Access Date: 16. 02. 2024
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

IV.

Vzkříšení českého písemnictví a českého spisovného jazyka koncem stol. XVIII. a počátkem stol. XIX. Dobrovský. Básnická řeč. Jungmann a jeho odpůrci.

32. Vzkříšení českého písemnictví a českého jazyka vyplynulo nepřímo z myšlenek, které v druhé polovici XVIII. stol. hýbaly Evropou, přímo pak z reforem Marie Terezie a Josefa II., jež se na těchto světových myšlenkách osvícenských zakládaly.

Především organisací školství, a to zřízením t. zv. triviálních škol, bylo postaráno o vzdělání lidových vrstev, i českých. Nejnižší vrstvy národa nebyly totiž ještě zasaženy snahami germanisačními. K tomu pak přistoupily reformy, které měly za účel zlepšení postavení a povznesení obecného lidu (zrušení nevolnictví 1781—85), a konečně také tolerance náboženská. Právě toleranční patent (1781) umožňoval, zvláště v ohledu jazykovém, návrat k minulosti, neboť jím byl otevřen přístup k pokladům starší literatury, zejména ke knihám bratrským. I censura byla zmírněna (1781); bylo možno vydávati a studovati jazykové vzory, jež byly až dotud nedostupné, a tak skoro přetržená nit přirozeného jazykového vývoje byla zase znova spojena. Vydavatelskou činnost začal Pelcl r. 1777 vydáním „Příhod Václava Vratislava svobodného pána z Mitrovic“, a pokračoval v ní F. F. Procházka. K novému vydání bible studoval Procházka velmi pilně Kralickou bibli. Výsledkem tohoto studia je „Písmo svaté Nového zákona“ (1786) a „Bible česká, to jest celé Písmo Starého i Nového zákona“ (1804). Spolu s V. F. Durychem vydal Procházka českou bibli již dříve (I. díl 1778, II. díl 1780). Dobrovský ji přijal velmi příznivě

a Jungmann praví, že „jeho bible, co se jazyka týče, tomu, kdo Kralické nemá, její místo na větším díle zastoupiti může“ [1].

Byly zřízeny stolice českého jazyka, a to při universitě vídeňské r. 1775 a r. 1793 při universitě pražské. Okolo r. 1800 počali někteří učitelé z vlastního popudu vyučovati češtině na gymnasiích, kde byla vyučovací řečí dotud němčina; to se potom v l. 1805—1816 obecně povolilo. R. 1816 dvorní studijní komise vydala ještě jiná nařízení ve prospěch českého jazyka. Této přízni se arciť netěšil český jazyk dlouho. Když slavnost na Wartburce, a zejména zavraždění Kotzebuovo, vrhlo stín také na Čechy, byly tyto a podobné ústupky dvorním dekretem ze dne 16. února 1821 zrušeny. A tak až do r. 1848 byla čeština z gymnasií oficiálně odstraněna.

33. Frant. Martin Pelcl, první profesor českého jazyka na pražské universitě (od r. 1793 do r. 1801), napsal za pomoci Dobrovského „Grundsätze der böhm. Grammatik“ (1795, znova 1798). V této mluvnici vystoupil Dobrovský po prvé se svou teorií o přízvučné prosodii (ve vyd. z r. 1795 na str. 209—246), jež měla naráz takový úspěch, že soudobé mladé pokolení básnické (Ant. Puchmajer, Hněvkovský a Vojtěch Nejedlý) přepracovávalo podle ní své básně. Na obranu prosodie časoměrné vystoupil však Václav Stach a Jungmann, Palacký a Šafařík spisem „Počátkové českého básnictví“ (1818). V teorii sice na pohled zvítězili, v praxi však bylo zřejmé, že jen přízvuk v moderní české poesii může býti základem.

Na návrh Dobrovského vydal Pelcl již r. 1793 českou deklinaci: Typus declinationum linguae bohemicae nova methodo dispositarum (pro své posluchače). Dobrovský pak samostatně vydal r. 1803 svůj „Entwurf der böhm. Deklination“.

Josef Dobrovský.

34. Josef Dobrovský (1753—1829) získal si tehdy největší zásluhy o český jazyk. Právem mohl říci Monse r. 1791, že se

[1] ČČM. 1832, 169. Srov. také: F. Bílý: „O prvních novočeských překladech Písma sv.“ v Zoře, almanachu k desítiletému trvání Moravské Besedy, 1885, III, 7 a „Od kolébky našeho obrození“, str. 80 a násl.; Josef Šmaha: „Kralická bible a vliv její na pozdější překlady biblí českých“ v ČČM. 1879, 26 a násl.

Dobrovským začíná nová, památná epocha českého jazyka[1]. Vystoupil právě v době, kdy se jazyk český octl v největším nebezpečí, a zůstal mu na stráži po celý svůj život. Byl-li český jazyk již v stol. XVII. a XVIII. proto, že ho neznali spisovatelé, v žalostném stavu, hrozilo mu nyní nové nebezpečí od puristů. Snahy puristické se projevovaly u nás vlivem podobných snah německých — v Německu se objevují v druhé polovici XVII. stol. — již dříve a zrovna svými zhoubnými následky. Purističtí diletanti se jali novými a ponejvíce nesprávně tvořenými slovy, leckdy skutečnými obludami, nahrazovati nejenom cizí slova, nýbrž vše, co na pohled s nimi souviselo, a archaismy. Takovým puristou byl na př. již připomenutý Václav Rosa († 1689)[2], pak Kašp. Vusín ve svém trojdílném německo-latinsko-českém slovníku („Dictionarium von dreien Sprachen", 1700)[3]. Vrcholu dostoupil směr puristický V. Pohlem a M. Šimkem. V. Pohl žil ve Vídni a tu se asi v polovici XVIII. stol. začínaly mocněji projevovati puristické snahy, které v Německu kvetly již dříve, takže Pohl ve svém novotaření podlehl asi jejich vlivu[4]. Pokusy Pohlovy byly napodobovány, zejména gramatiky, kteří rovněž působili ve Vídni nebo u Vídně, jako na př. M. Šimkem[5], Jos. Prokopem a částečně také J. V. Zlobickým, profesorem českého jazyka na vídeňské universitě. Nesčíslný počet takových výrazů potřel Dobrovský ve svých časopisech. Postihl nebezpečí, které hrozilo českému jazyku, a začal proto velmi energicky vystupovati proti takovým novotám. Tím si získal veliké zásluhy o spisovnou řeč českou.

Ba odpor Dobrovského proti neologismům jde tak daleko, že zamítá i správná slova nová, jež se potom ujala. Tak na př. v překladě „Všeobecného řádu soudního" (1781), pořízeného

[1] Brandl, Život Josefa Dobrovského, str. 75.

[2] Rosa chtěl zavésti na př. *vazomluvka* m. *báseň*, *usmívka* m. *ironie* atd.

[3] Vusín zase zavádí výrazy, jako *hlubozník* m. *basa*, *knihovtipník* m. *student*, *vonocit* m. *nos*, asi proto, že se slovo *nos* podobalo latins. *nasus* a něm. *Nase*; *měsícopis* m. *kalendář* atd.

[4] Pohl zavádí výrazy, jako *zámřežna* m. *kancelář*, *brokoun* m. *dělová koule*, *ředlnosta* m. *generál*, *staveninosta* m. *architekt*, *skokotnosta* m. *taneční mistr* atd. O jeho mluvnici byla řeč shora.

[5] Šimek chtěl nahraditi české *oko*, poněvadž zní trochu podobně jako německé *Auge*, slovem *vidělkyně* atd.

J. V. Zlobickým, vytýká, že užívá *spor* m. *pře*, *rozepře*, *příloha*, m. *přiložení*, *obsah* m. *obsažení*, *zákon* („hier muß jeder Böhme bei dem Worte zákon an das Alte oder Neue Testament denken", praví Dobrovský v „Litterarisches Magazin" I, 111—120). Podobně přejala spis. řeč od Šimka slovo *lučavka*, ač je Dobrovský zavrhoval (Böhm. u. mähr. Litt. auf d. J. 1780, 102).

Ale Dobrovský nebyl proti každé novotě. Právo tvořiti nová slova přiznává na př. básníkovi, odborníkovi, ale jen v určitých mezích. Toto tvoření nových slov přiznává však jen těm jazykům, které jsou ještě v živém vývoji. Avšak ten právě Dobrovský českému jazyku nechtěl přiznati (Böhm. Litteratur auf d. J. 1779, 329 a 331; tamže 1780, 106).

35. Dobrovský však nepřestával na tomto očišťování českého spis. jazyka od všech neologismů, nýbrž svými positivními návrhy chtěl také odpomoci jeho všeobecnému úpadku. Doporučuje proto neustále hlavně četbu dobrých, starých knih; v tom měl předchůdce F. Durycha. Při každé příležitosti opětuje mínění, že jest lépe oživovati slova stará nežli tvořiti slova nová (na př. l. c. 1779, 332; 1780, 95 atd.). Dobrovský sám pak se snaží proniknouti do jazykového fondu starých památek, vybírá odtud stará slova právnická, jako na př. *rok*, *póvod*, *svod*, *sok*, *výboj*, a doporučuje je svým vrstevníkům. Na význam některých slov, jako *zmek*, *děs*, *dehna* a j., obsažených v Bohemariu (Litterarisches Magazin I, 144) a v Dalimilu (l. c. 1779, 70), dotazuje se přímo veřejnosti. Mezi nimi jsou i slova, která právě jeho zásluhou byla přejata do jazyka spisovného, jako *hvozd*, *rov*, *Lada* a j. Mimoto Dobrovský upozorňuje na živou mluvu českou a připouští — jako později na př. Kollár, Šafařík a j. — obohacování spisovného jazyka z dialektů.

Schvaloval také snahu čerpati slovný materiál z jiných slovanských jazyků (neboli, jak se jim tehdy obecně říkalo, ze slovanských dialektů). Dal podnět k přejímání některých slov na př. z ruštiny. K jeho knižně vyšlému cestopisu[1] připojen jest

[1] „Litterarische Nachrichten von einer auf Veranlassung der böhm. Gesellschaft der Wissensch. im Jahre 1792 unternommenen Reise nach Schweden und Russland". Praha 1796.

přídavek „Vergleichung der Russichen und Böhmischen Sprache . . .“, v němž Dobrovský uvádí slova ruská a srovnává s nimi významy české. Mladší generace viděla v slovech ruských lepší základ poetický, nežli se jí jevil v příslušných výrazech českých, a poněvadž se jí zdála svým etymologickým základem srozumitelná, přejala je. U Dobrovského nacházíme již výrazy, jako jsou *děva* (= čes. děvče, holka), *okus* (= okušení, chut; slovo okus u Komenského zdá se Dobrovskému slovem nově utvořeným), *šum* (= hřmot; *šum* není prý slovo slovenské, nýbrž ruské), *vozduch* (= povětří; přejato do češtiny jako *vzduch*), *plody* (= ovoce; v češtině prý plod jen „Leibesfrucht“), *zeleň* (= zelenost), *žár* (= horko, parno, vedro), *pyl* (= prach), *syro* (= vlhko), *lépo* (= hezky, krásně), *pěť* (= zpívati), *kogda* (= kdy) a j. Tato slova byla vesměs přijata od mladších spisovatelů. Mladší generace básnická však šla ještě dále; uváděla totiž do svých veršů slova ruská, kterých podle Dobrovského spisovný jazyk český nezná, která se však vyskytují v nářečích česko-moravských, jak ve „Vergleichung“ dokazoval Dobrovský. Jsou to na př. *tužba*, *jarmo* (mor. prý jařmo), *jeseň*, *údol*, *bol*, *vichor*, *vesna* (moravské prý vesno) atd. Ale ani tu se vývoj nezastavil. Z toho, že Dobrovský nic nenamítal ani proti tak smělému obohacování české mluvy básnické, jakým se vyznačoval Jungmann, je viděti, že změnil zčásti své dřívější mínění o tvořivosti a dalším vývoji českého jazyka. Vyšel tak vstříc mladšímu pokolení. Dříve pochyboval o životnosti českého jazyka a českého národa.

V otázce cizích slov měl Dobrovský stanovisko konservativní. Kromě jiných důvodů, hlavně kulturně historických, uvádí mínění Konstancovo, jenž ve svém Bruse jazyka českého („Lima linguae bohemicae“ 1667) sice přiznával právo obohacovati český jazyk novými slovy, a to šetrně a střídmě, ale při tom schvaluje, aby se cizí slova v řeči české nejen udržovala, nýbrž ještě hojněji přejímala a zdomácňovala[1].

Poněvadž Thamův „Deutschböhm. Nationallexikon“ (1788) neuspokojoval a Tomsův „Malý německý a český slovník“ (1791)

[1] O těchto snahách Dobrovského viz: Jar. Vlček, Dějiny české literatury II1, 184—188; Jan Jakubec v Literatuře české XIX. stol. I, 132—145 a E. Smetánka t., 208—209.

byl neúplný, rozhodl se Dobrovský, že vydá sám německo-český slovník. Jeho I. díl vyšel r. 1802, II. díl teprv 1821 (prací Puchmajerovou a pak Hankovou). Jím byl položen pevný základ, na němž pak po stránce slovnikářské mohl bezpečně stavěti Jungmann.

36. Aby poskytl bezpečné vodítko všem těm, kdož se chtěli důkladně naučiti češtině, a aby pevnými normami učinil přítrž jazykové libovůli nepovolaných gramatiků, vydal r. 1809 znamenité dílo: „Ausführliches Lehrgebäude der böhm. Sprache zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Böhmen.“ Jednotlivé její části zpracoval v pojednáních dříve vyšlých. Mluvnice tato má veliké přednosti proti všem ostatním gramatikám dotud vyšlým. V předmluvě k ní praví Dobrovský: „Sollte ich mir schmeicheln dürfen, auch für die Sprachlehrer anderer slavischen Mundarten ein Formular entworfen zu haben, nach welchem sie sich in Zukunft sicherer werden richten können?“ A vskutku jeho mluvnice se stala potom vzorem mluvnicím mnoha slovanských národů. Tímto dílem si Dobrovský získal neobyčejné zásluhy o český spisovný jazyk. V této mluvnici Dobrovský po prvé upozornil na analogický pravopis. Uvádí, že Veleslavín sice psal vždy *y* po *c*, *s*, *z*, že se však po *c* má psáti jen *i*, po *s*, *z* pak *y* jen tehdy, když toho žádá analogie. Z toho vznikly v Praze již r. 1813 spory (Hankův proti Nejedlému), které se potom přiostřovaly více a více. Druhé vydání Lehrgebäude vyšlo r. 1819. Dříve, r. 1817, vydal Hanka svůj spisek „Pravopis český podle základu gramatyky Dobrovského od jeho žáka Václ. Hanky“. V předmluvě k němu praví, že ho vlastně dvorní dekret ze dne 23. srpna 1816, jímž se zaváděla zase čeština na gymnasia, pohnul k vydání „Pravopisu“. Dále, že již F. M. Pelcl v 2. vydání své mluvnice radil, aby se po *c* psalo vždycky *i*, a že Dobrovský k tomu připojil rozlišování *i*, *y* po *s*, *z*, jak toho žádala analogie. Poněvadž se tu Hanka výslovně dovolával autority Dobrovského, bylo třeba, aby Dobrovský pověděl své mínění. A to se stalo ve 2. vydání Lehrgebäude. Třebaže se této otázky dotekl jen letmo, přece z toho povstalo mezi ním a Nejedlým napětí, které mu připravilo mnoho nepříjemných chvil. Otázky prosodické se Dobrovský v tomto díle vůbec nedotekl, ač se tehdy zase ozývaly hlasy o správnosti prosodie časoměrné v českém básnictví.

37. Ačkoli Dobrovský mimo několik maličkostí česky vůbec nepsal, přece jest základním kamenem celého českého vzkříšení. Tím, že napsal první vědeckou mluvnici čes. jazyka, zastavil jeho další komolení.

Proti Jungmannovi zůstal Dobrovský při historickém pojetí českého jazyka, kdežto Jungmann se snažil, jak ještě uvidíme, různým způsobem jej oživiti a obohatiti. Nemalý význam pro českou poesii měla též jeho nauka o přízvuku. Kromě toho třeba ještě zdůrazniti, že vystoupil proti separatistickým snahám Jos. Ign. Bajzy a Ant. Bernoláka, usilujícím v osmdesátých letech o povznesení slovenštiny na samostatný spisovný jazyk; svou autoritou nemálo přispěl k tomu, že k zamýšlené roztržce nedošlo hned tehdy, nýbrž až za 50 let[1].

38. Jiní mužové byli zase prakticky činni, vydávajíce knihy psané vzornou češtinou. Tak na př. V. M. Kramerius (1759—1808), který spisoval a neúnavně překládal knihy, jednak zábavné, jednak poučné, jazykem tak čistým, že by mohly býti postaveny na roveň nejlepším plodům věku Veleslavínova. Pro hojné podobnosti s Veleslavínem (měl totiž dokonce svou vlastní knihtiskárnu) bývá také nazýván „Veleslavínem XVIII. století". Tak se vzdělal na vzorech XVI. stol.[2], že ryzostí své řeči vynikal nad všechny vrstevníky. „Po krameriovsku psáti a mluviti" znamenalo totéž, co psáti a mluviti správně česky. Spisy jeho byly ovšem vydávány pro širší vrstvy lidové a proto bylo třeba, aby jim byly po stránce jazykové přizpůsobeny a přiblíženy.

Dále Jan Nejedlý, jehož překlad Florianova románu „Numa Pompilius" byl vynikající. V české prose té doby (1808) nebylo vůbec díla, které by se mu bylo vyrovnalo; i Jungmannův překlad Ataly byl jím značně předstižen. Nejedlý vykonal tedy pro českou prosu skoro totéž, co pro českou poesii Jungmann.

Básnická řeč. Jos. Jungmann a jeho odpůrci.

39. Vypěstění básnické řeči se s počátku potkávalo ještě s většími překážkami než vypěstění prosy, protože nebylo zhola nic, oč

[1] J. Jakubec l. c. str. 145—149.

[2] Zvláštní závislost na Veleslavínovi je leckdy patrná z archaisujícího rázu jeho řeči.

by se bylo možná opírati. Ochuzená a zkažená řeč sotva vyhovovala požadavkům denního života, nerku-li požadavkům vyšším. Když vyšla r. 1782 druhá novočeská báseň — autorem jejím byl V. Stach — (první nč. báseň od J. B. Dlabače vyšla téhož roku), poznamenal Dobrovský, že Benedikt Nudožerský pravil roku 1603: „Carmina bohemica nullam adhuc gratiam habent.“ R. 1782 prý lze dodati, že od té doby nejsou o nic lepší. První novočeskou sbírku básnickou („Básně v řeči vázané“) vydal Václav Thám r. 1785 ve dvou svazečcích. Obsah jejich tvoří překlady (z Gleima, Weiszeho a jiných), vlastní pokusy Thámovy a jeho 11 druhů (Stacha, Krameria, Dlabače a j.), ukázky ze starší poesie české (ze Šimona Lomnického a z Kadlínského „Zdoroslavíčka“). Také formální stránka této chudičké sbírky básnické je nedostatečná. Jsou tu rýmy, jako *dychtějí*: *chtějí*, *míti*: *býti*, *nabyli*: *byli*, *pochodní*: *ohni*, *běžel*: *zdržel*, a žádné metrum. Přesto však se dočkala ještě druhého vydání r. 1812.

Na lepší základ byla česká poesie postavena teprve Dobrovským a Ant. Puchmajerem. Dobrovský, jak jsem již připomněl, uveřejnil r. 1797 teorii o české přízvučné prosodii, jejíž zásady se nyní prakticky osvědčily v básnických plodech Ant. Puchmajera a jeho přátel. Je proto hlavní zásluhou Puchmajerovou, že položil základ k novočeské mluvě básnické a že vytvořil český verš. Jazyk, jímž psal, byl čistý, a třebaže překládal ze čtyř jazyků, přec v něm mimo několik drobností nenajdeme germanismů, polonismů, rusismů a galicismů[1]. Pravý opak toho nalézáme u Jungmanna a později také u Ant. Marka, kteří jazykově podléhali vlivu ruštiny a polštiny.

40. Nelze ani dosti zdůrazniti zásluhy Jungmannovy o českou spisovnou řeč. Poněvadž vytyčil české literatuře vyšší cíle, než bylo zvykem za dosavadních idylických poměrů, musil pomýšleti také na povznesení spisovné mluvy. Jazyk věku Veleslavínova, jazyk bible Kralické, v němž se napořád viděl vzor, nemohl již nikterak stačiti požadavkům tehdejší doby. K této úloze byl Jungmann dokonale vyzbrojen. Prostudoval nejen staré české památky, pokud ovšem byly tehdy známy, nýbrž i jiné slovanské jazyky.

[1] Jar. Vlček, První novočeská škola básnická 1891, str. 61.

Sám nebyl tvůrčím básníkem, skutečné mistrovství však projevil v překládání z cizích jazyků. Největší dílo jeho překladatelské činnosti je překlad Miltonova „Ztraceného ráje“ (v pětislabičných přízvučných trochejích), vůbec první významný překlad českého písemnictví, vzniklý v letech 1800—1804, tiskem však vyšlý teprve r. 1811. Překlad „Ztraceného ráje“ povznesl jazyk básnický na výši před tím nebývalou. Dikce jeho po celá desítiletí byla proto vzorem českým básníkům.

Jazykem velmi svěžím a smělým vyniká též dříve vyšlý (1805) překlad Chateaubriandovy „Ataly“.

41. Jazykově lze u Jungmanna především pozorovati zcela zřetelně vliv bible Kralické a jejího období. Někdy však zachází příliš daleko, užívá-li podle ní tehdy již zastaralých slov a vazeb. Na př. v kond. užívá *by* místo *bys*: *mněl by* (= *bys*) bohem jej (zubra) býti bučícím (At., 2. vyd. 1832, str. 9); že sem .... se zabral sám, *aby* (= abys) na své oči zřel (Ztrac. r. I, 148). Nalézáme u něho participia, jako *zamlčeci* At. 26, *uslyšeci* 27, *chtěci* 82, *nemajeci* 84 atd., tedy jako v bibli Kralické (a jako také u Hájka); analogií vzniklá participia, jako *nalezev* At. 13, *padev* 45 atd. Podle vzoru Kralické bible a jiných památek vzkřísil etický dativ v podobě *-tě*, který se u něho vyskytá v hojné míře: *byl-tě*, Ztrac. r. IV; *netřeba-tě* I, 130; *taková-tě svornost* I, 132 atd.; *to-tě dobře* At. 19 atd.

Dále možno u něho nalézti ještě *dadí se* Ztrac. r. I, 119; *dchu* (= *dechu*) I, 10; *jedno* (= *jen* I, str. IX, 98 atd.); *zámutek* (I, 30, 78 atd.); *stádce* At. 19, 29 atd. Jiné archaismy, vyskytující se v Atale, jsou na př.: *draha* (tak má také Dobrovský ve svém slovníku z r. 1821, str. 87; nyní *dráha*), *látka*, *touha*, *tvar*, *vesmír*, *úsvit*, *ryk*, jež nyní spisovný jazyk má.

Dále sáhl Jungmann k přejetí výrazů z jiných slovanských jazyků, hlavně z polštiny a ruštiny. Z polštiny jsou na př. slova *mihota* (Ztrac. r. I, 300, polsky *migota*), *následovce* (polsky *naśladowca*), *odvídám* „besuche“ (II, 301), *pěstota* (slovo to uvádí sám II, 301 jako polské), *výspa* (polsky *wyspa*).

Z ruštiny jsou slova *příroda* (r. *priroda*) Ztrac. r. I, 127, 128 atd., At. 12, 18 atd. místo *přirození*, *nátura* (s výrazem tímto se ještě setkáváme v Ztrac. r. I, 115: *díla nátury*), *vzduch* (r. *vozduch*).

Také tato slova v češtině zdomácněla stejně jako *děva, trudný, úpor* atd.

S úspěchem zaváděl také — zvláště podle ruštiny — určitý tvar přech. minulého, na př.: *znamení, jenž bývší vzhůru zdviženo, svítí se* ... Ztrac. r. I, 29; *reků plémě, válčivších* ... *s bohy* t. 31 atd. Jinak příklady toho druhu nenalézáme před ním nikde, ani v Kralické bibli[1]. Pak jest arciť hodno pozoru užití této vazby ve výraze „*bývšie blahost*" v RK (Záboj 60)[2].

42. Jungmann však podléhal také vlivu jazyků klasických. Ten jest patrný hlavně v stavbě vět a v slovosledu. Jeho prosa je plna rozvleklých period (klasický doklad toho máme v předmluvě k Ztrac. r. X); reflexivum *se* stává často na konci věty, na př.: *kterýž by jeho ztracený ráj tlačiti se podvolil* (t. V). Určité sloveso, jak také tu vidíme, bývá zhusta na konci věty. Ve větách vedlejších to arciť může býti i vlivem němčiny.

Napodobuje také ak. s inf. (to jsme ostatně pozorovali již dříve, srov. str. 22), na př.: *naučiv se z vlastní své za mladých let zkušenosti, škodné býti študování noční* (předmluva k Ztrac. r. VII); *a tudy národ ten s jeřáby neustavně válčiti praví básníři* (Ztrac. r. I, 47); *bělochové Virginičtí uvázali se v země naše, pravíce, dány je býti jim od jednoho krále europejského* (At. 123); *mněl by, bohem jej* (*zubra*) *býti bučícím* (At. 9).

Nom. s inf.: *a sama bouře na nebi vidína jest odvalovati se na hlas jeho* At. 65; *Atala vidína jest obživovati* At. 100.

Horší však byl pokus, zavésti do češtiny gen. absolutní, na př.: *či mají, hloubajících nás našincové* ... *tuto dlíti prázdnice*[1]?

[1] Gebauer má nejstarší doklad pro tento způsob z r. 1814 a pak z r. 1834 (Hist. ml. III 2, 99), avšak vidíme, že způsob tento je starší a že pochází od Jungmanna.

[2] Jest jistě zvláštní, že se mnohá slova, vyskytující se v Jungmannově Ztraceném ráji (a zčásti též v jeho ostatních spisech), opakují v RZ a epických básních RK, jako na př.: *čemu = proč*, *bodrý* atd. Seznam podobných slov a slovních obratů je v Atheneu III (1886), 206—212. Sem hledí též *nastojte* RK Jar. a *Nastojte! česky mluviti se hanbí* (Jungmann v Hlas. I, 44); slovo to nalézáme však také již v Thámově Obraně (1783) a Dobrovského slovníku pod heslem „leider". Ale třeba ještě upozorniti na *zkad* (v Jungmannově Ztrac. r. II, 306) a *skad* v Čestmíru RK v. 97, 98, 99 (třikrát).

Ztrac. r. I, 54; *Takto mluvícího boha, rozšel se po všem nebi zápach* (u Jungmanna značí to *vůni* „Duft“) t. 120.

Zřejmé stopy vlivu Klopstockova lze pozorovati v poměrně četných, leckdy velmi směle tvořených kompositech[2], jako na př.: *světlešedých vlasů* Ztrac. r. VII; *klamuprázdné srdce* I, 4; *hlavo trůnovládných mocnářů* I, 9; *rudokřídlý hrom* I, 11; *vinorodný* I, 22; *staromezný* I, 23; *v středovětrném prostranství* I, 28; *s hustěchvěných křídel* I, 40; *hromorudou pravici* I, 60; *harfy věkozvučné* I, 132 atd. Ale také v Atale: *líbeznějícího jména* str. 8; *jednohlastnost* str. 11 atd.[3]. Vlivem Jungmannovým a ještě spíše vlivem RK. si vysvětlíme, že skoro všichni pozdější básníci s oblibou užívají složenin.

43. Jungmann sáhl někdy také k novotvarům, jako *obřad*, (u Dobrovského nedoloženo), *obraznost* (u Dobrovského na str. 190: *povídání, vypravování, povídačka*), *pud* (u D. není), *vějíř* (u D. *vádrle*) atd. To všechno jsou nyní běžná slova.

Nebylo však lze ho následovati v užívání výrazu *nelzelo*, jejž si vytvořil ze *lze*; na př.: čehož sílou *nelzelo* Ztrac. r. I, 34; něco ctnostného, čehož luznosti oddolati *nelzelo* At. 21. Výraz tento natropil mnoho zla[4]. Zmínky zasluhuje dále: *„ty potěšen buda ... shlédneš* Ztrac. r. I, 126; jindy: *buda v lesinách, pomni* At. 18 atd. Jinak užívá participií celkem správně.

44. Neúčelná byla však Jungmannova snaha, dopomoci časomíře k vítězství v české poesii. Sotva přeložil Miltonův „Ztracený

[1] Jungmann se sám o něm zmiňuje na str. 107 slovy: Gen. abs., jehož tuto na zkoušku užito.

[2] Podobná komposita nalézáme v hojné míře také v Lindově „Září nad pohanstvem“ (1818), na př.: *temnohučný, dalekoměrný, širokobouřný, mnohapamětný, hromobleskomocný* atd. (Srov. Lit. čes. XIX. stol. I, 349).

[3] Proto bije do očí rovněž veliký počet podobných složenin v RKZ, jako: *vodu striebropěnú* RZ. 2; *zlatopieskú* glinu 6; *na Otavě ... zlatonosně* 12; *se Mže striebronosné* 40; *v bělostvúcí rizě* 47; *věglasné děvě* 49; *desky pravodatné* 51; *plamen pravdozvěsten* 53; *svatocudná voda* 54; *věkoživných bogóv* 60; v RK pak: *dlúhopustý les* I, 8; *blahodějné jutro* II, 107; *dcerú lepotvornú* II, 108; *túr jarohlavý* II, 109; *Vláslavobojce* II, 230; *veleslavný* III, 16; *pověst veleslavnú* V, 1; *skřek hrozonosný* IV, 53; *jarobujnú silú* V, 71; *hlasonosnú obět* V, 229 atd. (citáty podle vydání Jirečkova).

[4] V pozdější polemice nazval proto Palkovič Jungmanna a jeho přívržence „nelzelisty“.

ráj“ podle pravidel prosodie přízvučné, stal se Jungmann zásadním přívržencem časomíry (vlivem klasických jazyků). Na ní je založen již také jeho překlad Popeova Mesiáše, který vyšel v Puchmajerově sbírce z r. 1814; to je zvláštní, poněvadž Puchmajer byl obhájcem prosodie přízvučné.

Značný podíl měl též Jungmann na Šafaříkově a Palackého spisku Počátkové českého básnictví (1818), kde se prohlašuje časomíra za jediné správný princip české prosodie. Dále se tu zatracuje rým („klinkavý rým“).

Přívrženci přízvučné prosodie se také vzchopili. Zejména Šeb. Hněvkovský, jejich hlava, napsal obranný spis „Zlomky o českém básnictví, zvláště pak o prosodii v šesti listech“ (1820). Jeho obrana přízvuku byla však velmi slabá a proto přívržencům přízvuku spíše uškodila, než prospěla. Puchmajer neodpovídal, poněvadž již churavěl a protože snad ani nechtěl docela zamítnouti časomíru; ani Dobrovský nereagoval. Vítězi zůstali přívrženci časomíry, ale spíše jen v teorii, neboť ve skutečnosti se dále básnilo přízvučně. Časomíry se častěji užívalo jen při překladech z jazyků klasických, jindy zřídka.

Na obranu časomíry vystoupil dále Jungmann ve své Slovesnosti (1820), jakési to chrestomatii a stilistice, v níž nám podal novou terminologii, ba skoro nový vědecký jazyk. U „staromilců“ — ani u Dobrovského — nebyla proto nijak zvlášť oblíbena. Novotaření Jungmannovo se tu projevilo i jiným způsobem: kniha byla vytištěna latinkou[1] a novým pravopisem. Tuto poslední novotu jest prý lépe jako maličkost pominouti mlčením.

45. Jungmann si získal veliké zásluhy také o vzdělání ostatních vědeckých oborů jazykem českým. Tehdy bylo třeba vytvořiti novou terminologii. Proto se činně účastnil vydávání z veliké části vědeckého časopisu zv. Krok, který začal vycházeti r. 1821. Tu třeba vzpomenouti také J. Sv. Presla, který se velice zasloužil o přírodopisné názvosloví vědecké. R. 1818 opravoval Jungmann Markovu „Umnici“ (Logiku), která vyšla tiskem r. 1821. Také Vojt. Sedláček dal mu prohlédnouti

[1] Ostatní knihy té doby byly psány švabachem. „Slovesnost“ je první vědecké dílo tištěné latinkou.

svou „Geometrii“; dále pomáhal Jungmann Sedláčkovi při skládání „Fysiky“. Tu byla práce velmi těžká, poněvadž museli dlouho hledati vhodné názvy různých přístrojů a pod. V duchu Jungmannově vzdělávali pak česky vědu Palacký a Šafařík, kteří rovněž zdokonalovali svou terminologii. Že se s počátku leckdy také přestřelilo, lze pochopiti. Mnohé výrazy byly proto později odstraněny (srov. na př. Markovu *umnici*, *libomudrctví* = filosofie atd.).

46. Jungmannovo novotaření se nepotkávalo s všeobecným souhlasem; vznikla proti němu opposice, již vedl Jan Nejedlý a k níž náleželi též Šebestian Hněvkovský a Jiří Palkovič. Tvrdili, že češtinou doby Veleslavínovy a jeho následovníků lze veskrze vystačiti („staromilci“). Boj mezi oběma stranami (k Jungmannovi se připojili i jiní) se vedl dlouho soukromě, a teprve když se k němu připojil také spor o pravopis, pronikl v letech 1828—1830 i do veřejnosti. Nešlo arciť již jen o pouhá slovíčka. „Novomilci“ neboli pokrokáři s Jungmannem v čele snažili se o to, aby seznámili Čechy s výsledky západoevropské kultury. Mnohdy se to dělo formou prostému lidu nesrozumitelnou, a proto k přívržencům této skupiny náležel jen užší kruh stejně smýšlejících učenců. Jazyk Veleslavínova věku je podle Jungmanna klasický jen v hláskosloví a tvarosloví a v tom může býti posud vzorem spisovatelům. Jinak však, zvláště v slovníku, nejen může, nýbrž i má býti ještě obohacován a zdokonalován. To bylo vždy mínění Jungmannovo a s ním souhlasili i Palacký a později Havlíček. „Staromilci“ naproti tomu chtěli co možná zachovati status quo; národní ráz měl býti uchován také ve stilu a proto chtěli býti činni jen pro širší vrstvy národa.

Že nejprve propukl prudký spor pravopisný, toho byl příčinou především Hanka. Ten pohnul Jungmanna, aby mu napsal předmluvu k jeho „Starobylým skládáním“ (1817), a první svazek připsal Dobrovskému. Vše tu bylo tištěno pravopisem analogickým. Tím, že Jungmann schválil nový pravopis, a to proti Nejedlému, připravil si mnoho nepříjemných chvil, ačkoli jej ve své Slovesnosti označil za maličkost. Zatím se nový pravopis čím dál tím více rozšiřoval. R. 1821 zaveden do časopisu „Krok“, r. 1827 do časopisu musejního a r. 1828 do „Časopisu pro katolické duchovenstvo“. Hanka přiměl Jungmanna, že na obranu nového pravo-

pisu zavedeného v tomto časopise napsali spisek — ač toho nebylo potřebí — „O počátku a proměnách pravopisu českého“ (1828). Nejedlý byl velice pobouřen tímto spiskem a odpověděl na něj svým „Widerlegung der sog. analogisch orthographischen Neuerungen in der böhmischen Sprache“ (1828). Dokazuje tu, že pravopis bratrský trvá již od XVI. století. Novota je prý vzata z ruštiny. V tom byla spatřována denunciace a proto musil nyní Jungmann odpovědět. Učinil tak pojednáním „Beleuchtung der Streitfrage über die böhm. Orthographie“ 1829[1]. Porážka Nejedlého byla tak úplná, že se ani neodvážil vystoupiti po druhé a další boj zůstavil horlivému Palkovičovi, který měl v té rozepři poslední slovo: „Bestreitung der Neuerungen in der böhm. Orthographie“ (1830). Tak se skončil tento boj vítězstvím nového pravopisu[2]. V celém sporu však nešlo jen o pravopis, jak se tvrdilo (srov. také: Hattala, Brus 185 a násl. a 190 a násl.). Nabyly vrchu také snahy, týkající se tehdy t. zv. „očišťování jazyka“.

47. Spisovný jazyk povznesl Jungmann značně také dílem, o němž pracoval od r. 1800 a jež konečně po mnohých obtížích dokončil o vánocích r. 1833. Jest to Slovník, který potom (1835—1839) vyšel v pěti svazcích. Za pět let bylo vydáno dílo převyšující důležitostí svou vše, co bylo od vzkříšení českého jazyka vůbec vykonáno. Položen tím základní kámen novočeské literatury. Spisovatelé nemohli si již nyní libovolně tvořiti nová slova, byly-li náležité výrazy v Slovníku. Tak vidíme, že od té doby, co vyšel

[1] Na str. 65 podává Jungmann prameny obohacování češtiny: 1. nejstarší památky jazyka českého; 2. spisy stol. XIV. a XV., kdy se forma stará měnila v novou; 3. spisy stol. XVI. a XVII., v nichž je již nová podoba češtiny; 4. nářeční zvláštnosti, zvláště moravské a slovenské; 5. spisy novočeské; 6. příbuzné jazyky slovanské; 7. vnitřní tvořivost skládáním a odvozováním; 8. doslovné překlady z cizích jazyků. Slova měla býti brána předně z pramenů domácích, a to současných, a pak teprve ze starších a nejstarších, potom z jiných slovanských jazyků, a to především z nejbližších. Slova ta bylo ovšem třeba přizpůsobiti duchu českého jazyka.

[2] Vývoj novočeského pravopisu nebyl tím ještě úplně dokončen. R. 1842 navrhl Šafařík, poradiv se před tím s Jungmannem, aby se psalo *j* místo dosavadního *g* a *í* místo *j*; tento návrh byl také společností Českého musea přijat. Od r. 1850 se pak píše *v* m. *w*, *ou* m. *au*. Všechny tyto změny navrhl již r. 1835 Michal Godra, a to v „Zoře“, almanachu na rok 1825, v Budíně, str. 282—284 (srov. M. Hattala, Brus 121).

Jungmannův Českoněmecký slovník, český spisovný jazyk nepodlehl žádným tak pronikavým změnám, jest ustálenější. Slovník nebyl arciť úplný, přihlížel na př. také k některým pramenům, které se později ukázaly nepravými, a na druhé straně mnohé památky nebyly tehdy ještě známy. Po této stránce bylo tedy zapotřebí ještě dalších prací.

Zásluhy Jungmannovy o českou spisovnou řeč jsou tedy veliké.

48. V jeho duchu pokračovali potom jeho přívrženci, jako Ant. Marek. I on se zase snažil obnovovati stará slova, zčásti bez výsledku, čerpal z dialektů, zejména ze spisovatelů slovenských, a přejímal četné výrazy z polštiny a ruštiny. Ze srbocharvátštiny přejal na př. *snaha* (*snažiti se* bylo domácí); *nudný* a *nutný* podle ruského *nudnyj* a *nužnyj*, a ještě r. 1816 se radil s Jungmannem, zda by neměl místo posledního výrazu zavésti *nuzný*; to by bylo bývalo správné. *Duma* a *úsluha* je přejato buď z ruštiny nebo z polštiny[1].

Jazyk M. Z. Poláka, který také usiloval o vytvoření nové básnické mluvy, byl tu a tam drsný a měl i jiné nedostatky. Zvláštní je také jeho záliba ve slovech na — *iny*, na př.: *plameniny, bledotiny, vrcholiny, opřeniny, zmateniny* atd.

[1] Srov. J. Jakubec, Ant. Marek v ČČM. 1890. Rozšířená tato stať vyšla r. 1896 jako samostatná kniha.